

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

Олексій Миколайович НАЗАРОВ
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті стисло викладено: основні профілактичні заходи щодо запобігання правопорушенням, що втілюються правоохоронними органами, об'єкти профілактики та суб'єкти профілактичних заходів; думки законодавців та погляди юристів минулого. Розглянуто зміст основних рівнів запобігання злочинності, заходи індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, види індивідуально-профілактичних заходів, групи суб'єктів кримінально-превентивної діяльності. Проаналізовано стан кримінологічної профілактики на загальнодержавному рівні. Висловлено пропозиції для розроблення нормативно-правових актів, направлених на організацію та здійснення державної політики щодо запобігання й протидії злочинності.

Ключові слова: профілактика, запобігання, протидія, злочинність, кримінологічна профілактика, об'єкти профілактики, суб'єкти

профілактики, профілактичні заходи.

Постановка проблеми. Визначення злочинності як соціально негативного явища передбачає відповідну стратегію боротьби з нею, основним напрямом якої є виявлення її причин. Проблеми протидії злочинності багато років становлять інтерес для урядів усіх держав, незалежно від їхнього устрою. Якщо кримінальне покарання впливає на злочинність через дію на особу кримінального правопорушника, то запобіжні заходи спрямовані на усунення або нейтралізацію причин й умов (детермінант) злочинності. Тому запобіжна діяльність за змістом, масштабами заходів і кількістю суб'єктів, що беруть у ній участь, є ширшою й багатшою, ніж практика застосування кримінального покарання.

Кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих і міжвідомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, на певній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються за рахунок взаємодії й взаємоузгодженості діяльності окремих суб'єктів профілактики. Прикладами є Державна програма боротьби зі злочинністю, ухвалена Верховною Радою України 25 червня 1993 р., і затверджена Президентом України «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки». Безперечно, ефективність запобігання злочинів залежить від узгодженості програми боротьби із злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни. Наприкінці 2009 року був підготовлений проєкт Закону України «Про профілактику правопорушень», а в подальшому проєкт Закону «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні». Але жоден з них так і не був прийнятий.

У Законі України «Про Національну поліцію» лише один раз згадується профілактична діяльність: п. 1 ч. 1 ст. 23: «Поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень»¹. На думку законодавців, поняття «запобігання злочинності» відсутнє зовсім. Більш вагомо поняття профілактики як превентивного заходу закріплено в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, що затверджена наказом МВС України № 650 від 28.07.2017 року. Вважаємо, що протидія злочинності повинна мати своїм пріоритетом запобігання кримінальним правопорушенням всіх видів.

Проблеми протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням неодноразово ставали предметом наукового дослідження О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, М. Г. Колодяжного,

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича та інших. Проте низка фундаментальних питань все ще очікують на свої розв'язання.

Мета статті – визначити, описати та пояснити місце профілактичних заходів в системі запобігання злочинності

Виклад основного матеріалу. Протидія – дія, заходи щоб знешкодити, зупинити те, що відбувається. Дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй. Запобігання – дія, заходи з недопущення небажаних подій. Не допустити, заздалегідь відвернути що-небудь неприємне, небажане.

Ще в 1764 році італійський юрист і публіцист, один із засновників кримінологічних ідей Чезаре Беккарія, у своєму трактаті «Про злочини та покарання» висловив постулати щодо запобігання злочинності:

– «Хочете попередити злочин? Зробіть так, щоб закони були ясними, простими, щоб уся сила науки була зосереджена на їхньому захисті і щоб жодна частина цієї сили не спрямовувалася на їхнє знищення»¹;

– «Хочете попередити злочин? Зробіть так, щоб просвіта йшла рука об руку зі свободою. Зло, породжуване знаннями, перебуває у зворотному відношенні до їхньої поширеності, а добро - у прямому. Неосвічений народ схиляється перед спритним ошуканцем, який ніколи не буває звичайною людиною, а освічений народ освістує його»²;

– «Інший засіб запобігання злочинів полягає в нагородженні доброчесності» (філософський і релігійно-етичний термін, що позначає позитивну моральну властивість характеру окремої людини, яка визначається її волею та вчинками; постійний діяльний напрямок волі до виконання морального закону)³;

– «Нарешті, найвірніший, але й найважчий засіб запобігання злочинів полягає в удосконаленні виховання". Воно повинно вести їх до чесноти, користуючись легкою дорогою почуттів, воно повинно відвертати їх від зла не плутаним шляхом наказів, за якими йде лише удаваний і швидкоплинний послух, а безпомилковим шляхом переконання у неминучості шкідливих наслідків»⁴.

Ці постулати є й понині стрижнем усієї кримінологічної профілактики.

Профілактична діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості, тощо. За допомогою таких досліджень конкретизуються завдання й об'єкти профілактики, основні напрями й засоби запобіжного впливу, коло суб'єктів. У цьому виявляється принцип наукової обґрунтованості. Важливе значення для ефективної запобіжної діяльності має принцип законності.

Запобігання злочинності є системою, що об'єднує об'єкти

¹ Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

профілактики, основні рівні й форми профілактики, заходи запобіжного впливу, суб'єктів профілактики, які виконують цю роботу.

До об'єктів запобігання злочинності належать процеси і явища різного порядку. По-перше, – це економічні, політичні, психологічні та інші фактори, що зумовлюють стан і динаміку злочинності. Ступінь зв'язку цих факторів із злочинністю може бути різний. Її пізнання за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності та її ефективність. По-друге, до об'єктів запобіжної діяльності можна зарахувати діяльність людей, що повинна відповідати нормам права й соціальної взаємодії. Характер діяльності при цьому може бути різноманітний: професійний, адміністративний, технологічний тощо. І, по-третє, це особа злочинця¹.

Залежно від ієрархії причин і умов злочинності розрізняють три основних рівня її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний².

Загальносоціальний рівень запобігання злочинності (загальна профілактика) охоплює діяльність держави, суспільства та їх інститутів, що спрямована на розв'язання суперечностей у галузі економіки, соціального життя, у моральній сфері тощо. Цю діяльність здійснюють різні органи державної влади й управління, громадські формування, для яких функція запобігання злочинності не є основною або професійною. Профілактичний ефект досягається завдяки ефективній соціально-економічній політиці загалом³.

Спеціально-кримінологічний рівень (кримінологічна профілактика) полягає в цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори, пов'язані з окремими видами й групами злочинної поведінки, наприклад насильницькою або економічною злочинністю. Такі комплекси специфічних причин й умов злочинної поведінки усуваються або нейтралізуються в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція є виконанням їхніх основних професійних завдань⁴.

Індивідуальний рівень запобігання злочинності охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, що здійснюється на стадії, яка передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання⁵. Отже, об'єктом індивідуального запобігання злочину є: поведінка та спосіб життя осіб з високою ймовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточення

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 156.

² Там само. С. 156.

³ Там само. С. 157.

⁴ Там само. С. 158.

⁵ Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.

такої особи - середовища та життєвий уклад; інші довготривалі дієві обставини, що визначають криміногенну ситуацію й полегшують вчинення злочину. Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна поведінка особи, у якій закладений потенційний злочин. Антисупільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю й домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це врегульованість індивідуального запобігання нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину. Напрямами індивідуального запобігання злочинів є переконання, надання допомоги, примус¹.

Заходи переконання – процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисупільних настанов. На практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні й колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій з правової тематики, встановлення над нею індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності тощо. Криміногенна поведінка особи нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову невлаштованість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим².

Заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, установлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо³.

Примус спричиняє для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко застосовуються такі заходи примусу з криміногенної поведінки, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративний арешт й адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування до приймальників-розподільників для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва та жебрацтва та ін.⁴

¹ Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. С. 112.

³ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. С. 114.

⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 160–162.

Залежно від стадії генезису особи злочинця індивідуально-профілактичні заходи (далі – ІПЗ) поділяється на чотири види¹:

- перший вид ІПЗ стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи. У цей період вони вчиняють різні правопорушення некримінального характеру, що утворюють загалом певний вид антигромадської діяльності. Умовно цей вид ІПЗ називають ранньою індивідуальною профілактикою злочинів. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники підрозділів поліції (карний розшук, поліцейські офіцери громад, інспектори з ювенальної превенції);

- другий вид ІПЗ стосується осіб, які вчинили або вчиняють злочини. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники підрозділів поліції (карний розшук, дільничні офіцери, ПОГ, ювенальна поліція), слідчі й прокурори та судді (видають доручення, приписи, ухвали). Профілактична робота полягає в тому, щоб схилити особу до відмови від вчинення злочину, припинити його на стадії підготовки, а в разі вчинення його сприяти формуванню в особи почуття каяття, бажання сприяти розкриттю злочину. Умовно цей вид профілактики називають судово-слідчим;

- третій вид ІПЗ охоплює осіб, які вчинили злочини й стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Цей вид профілактики по-перше, реалізується в діяльності установ Державної кримінально-виконавчої служби України (у цей час координується Міністерством юстиції, у минулому ці підрозділи були в складі Міністерства внутрішніх справ), завдання яких полягає у виправленні та ресоціалізації засудженого, по-друге, здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального виконання кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку, примусові заходи виховного характеру). Цей вид профілактики умовно називають пенітенціарним²;

- четвертий вид ІПЗ стосується осіб, які відбули кримінальне покарання, але підлягають адміністративному нагляду з метою запобігання рецидиву. Умовно цей вид профілактики називають постпенітенціарним. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники превентивних підрозділів поліції (дільничні офіцери, поліцейські офіцери громад, інспектори з ювенальної превенції), також в окремих випадках залучаються оперативники³.

Підхід до запобігання злочинності з урахуванням рівнів профілактики відбивається в побудові структури органів й організацій, що здійснюють цю діяльність. Від правильного вибору рівня профілактики залежить її

¹ Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи. К. : Атіка, 2011. С. 76–78.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 164; Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи. К. : Атіка, 2011. С. 79.

³ Там само.

ефективність¹.

Суб'єктами діяльності з запобігання злочинності є юридичні й фізичні особи, які здійснюють таку діяльність. До них належать органи виконавчої влади, адміністрація державних, колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації й утворення, приватні охоронні установи. Суб'єктів запобігання злочинності поділяють на три основні групи. До першої групи належать суб'єкти загальносоціальної профілактики – державні, регіональні та місцеві органи влади й управління, а також громадські формування, які не виконують безпосередньо правоохоронних завдань (міністерства, департаменти, органи місцевого самоврядування, партії, профспілки, церква та ін.)². До другої групи належать суб'єкти загальної спеціально-кримінологічної профілактики: державні органи, які виконують правоохоронні функції (Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція України, Служба безпеки України, суд, прокуратура, Державна податкова адміністрація, Державна кримінально-виконавча служба та ін.); приватні й громадські структури та організації, що сприяють виконанню правоохоронних завдань (загони територіальної оборони, громадські об'єднання з охорони громадського порядку й державного кордону, охоронні підприємства). Третя група об'єднує суб'єктів, які здійснюють індивідуальну профілактику – працівники державних правоохоронних органів (дільничні офіцери поліції, оперуповноважені кримінальної поліції, ювенальної поліції, ДБР, БЕБ та ін.).

Висновки. Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності й заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність. Тому є нагальна необхідність розроблення та прийняття відповідного закону та державних програм, направлених на організацію та здійснення державної політики щодо запобігання й протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 296 с.

¹ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. С. 176.

² Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. С. 177.

2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. 513 с.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
5. Про Державну кримінально-виконавчу службу : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2713-15>.
6. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
9. Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182–186. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.
10. Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2025

Serhiy V. LUKYANENKO,

Candidate of Law,

(Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oleksiy M. NAZAROV

(Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

PREVENTIVE MEASURES IN PREVENTING OFFENSES

The article briefly outlines: the main preventive measures to prevent offenses implemented by law enforcement agencies, objects of prevention and subjects of preventive measures; the opinions of legislators and the views of lawyers of the past. The content of the main levels of crime prevention, individual crime prevention measures, types of individual preventive measures, and groups of crime prevention subjects are considered. The state of criminological prevention at the national level is analyzed. Proposals were made regarding the development of regulatory legal acts aimed at organizing and implementing state policy on preventing and combating crime.

Keywords: *prevention, prevention, counteraction, crime, criminological prevention, objects of prevention, subjects of prevention, preventive measures.*